

DOMOKOS JOHANNA*

A SZÁMI IRODALOM FEKETE KÖNYVE.
NIILLAS HOLMBERG *JUOLGEVUOÐÐU* (MEZÍT LÁB)
CÍMŰ KÖTETÉRŐL

Kulcsszavak: *Niillas Holmberg; artivizmus; számi költészet; föld; antropocén; ökokritika; kettős retorika*

A megszokás az élet friss lüktetésével szembeni érzéketlenség. Jelenvesztettség. A performativitás hiánya. A szokatlan események, mondatok, tettek viszont megdöbbennek, rosszabb esetben traumatizálnak, jobb esetben felráznak, élettel telítnek. A művészetek a megszokott és a szokatlan mérlegén egyensúlyoznak. Teremtett világuk olyan liminális teret nyit, hol újrendeződhetnek a dolgok. Legalábbis lélekben, álomban, szívben, mert tudjuk, csak itt szűnhet meg a tegnap, és innen születik a holnap.

A kötet, melyről e tanulmány értekezik, ezzel a ciklussal kezdődik:¹

I.

1.

*kásásodik az égbolt
a fákat vihar tépázza, három szárnyú sietség*

*miként kisgyerek szülei, nyírek takargatják be
a nyomokat, igyekeznek visszagöngyölíteni
a félresiklott kérdést*

* Domokos Johanna (1970), költő, műfordító, habilitált egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, johanna.domokos@uni-bielefeld.de

1 A tanulmány irodalmi fordításai északi számi nyelvből készült saját fordítások – D. J.

2.

*ideje mezítláb földre szállni!
mégis hová lettek a csérek?*

*te, ki megmutattad, miként találjak rá az irányokra
hol vagy, és ti, Csérek?*

3.

*múláb
látni lehet a nyomáról*

bár az emlékezet, a genetikai lenyomatok

*mikor az élet még méltó lépésben halad, mikor
lábakban nyelvi idegrendszer
folyók halakban gazdagok*

felajánlanál a jakopáncsnak egy mülábat?

4.

*még az ég sem határ, vallja a cipész
még az ég sem*

*túl késő gyereket nevelni
vagy túl késő erre rákérdeni?*

*a cipész ablakán kinézve
mintha szárny nélküli kövekre neheztelnénk*

(tojásokra, melyek nem repülnek)

5.

*meztelenek a nyírek
a földet holt jogok takarják*

csizma alatt gereblye foka reccsen

6.

*és mégis születnek gyerekek
falevél fülekkel, gyerekek*

kik biológiával magukkal hozzák nyelvüket

*a harangvirág varázsában
minden szó melléknév*

ez a mező játéktérve

7.
*felfedezni érintkezésünk
az egyesülés pályáját
mezítlábak nyomát
felkérni talpunk szívét, hogy szólja nyelvünk
sarkunk legyen a nagymama*

*összegezni az olvadás és áradat jutalékát, amint a csér
letépi a csizma talpát, előtűnik az egyértelmű helyzet, alján a lyuk
és az Egység Igére vált*

*ha ellenkezik a cipész (kövek nem repülnek!)
szólítsd fel, vesse le lábbelijét,
ha meg is talpalja, mégsem tagadhatja:
felelősséget vállaltál*

*készülj fel a csizmák tárgyalására, készülj fel a szembenállásra,
készülj, ne te várj a tavaszra!*

a tavasz régóta vár

Niillas Holmberg (1990) *Juolgevuodđu* (Mezítláb, 2018)² című vizionárius költői műve nemcsak a számik, hanem maga az emberiség egyik legfontosabb kérdését teszi fel. Ez így hangzik: *kié a föld? kié a FÖLD?* A számi vagy az indigén és kisebbségi poézis kettős retorikájában jártasak tudják, hogy a kérdés legalább kétféleképpen tevődik föl. Egyfelől az otthonukból kisemmizett, gyarmatosítóik értékrendjét kényszerűen, de öntudatlanul is magukba másoló számikról, számikhoz szól, másfelől a nem számi olvasóhoz, kinek egészen másként fontos a kérdés, hisz ő is elveszítette bensőséges kapcsolatát a földhöz. A Földhöz.

2 Niillas HOLMBERG: *Juolgevuodđu*. DAT, Guovdageaidnu, 2018.

Fennoskandináviában négy évszázados írott múltra tekint vissza a számi poézis. Kiemelkedő kortárs művésze, Niillas Holmberg költő, performer, művészetén keresztül harcoló (azaz: artista) a Számiföld Észak-Finnországba eső Ohcejohka/Utsjoki nevű városkájában született. A számik legnagyobb csoportjának, a Norvégia, Svédország, Finnország északi részén és délebbre eső (fő)városaiban élő északi számi közösségnek a tagja. Anyanyelve a legnagyobb számi nyelv, melyet körülbelül 20 000-en beszélnek. A további nyolc számi nyelvnek néhánytól pár ezer beszélője van. Számos írójuk anyanyelve mellett az illető ország hivatalos nyelvén is, vagy csak azon ír.

Szomszédaik, meghódítóik szemében a számik világa antropológiai vonásukkal, tárgyaikkal, hétköznapi kultúrájukkal, hitvilágukkal, nyelveikkel, énekes kultúrájukkal és egyéb reáliáival a szokatlanság és furcsaság érzését váltotta ki. Évszázadokon keresztül hódítóik kódexei lekicsinylően tudósítottak róluk. A területeiket bekebelező hatalmak nem a felfedezés kuriózumával közeledtek hozzájuk, hanem a meghódításuk lelkiismeretfurdalás nélküli végrehajtásához szükséges ignoranciával. Így a hagyományos, északi, zord feltételek között is önfenntartó számik kultúrájának bölcsessége belesorbult a magukat civilizáltnak nevezett kultúrák asszimilálásába.

Ám az elmúlt évszázadban nemcsak a számiknak a földhöz, vízhez, szelekhez, égbolthoz, állatokhoz, növényekhez kötődő bensőséges viszonya lehetetlenült el, hanem a civilizált társadalmak egyéneié is. A számi költők többsége erre ma határozottan figyelmeztet minket. Költészetük nemcsak saját tragédiájukról, hanem az antropocén – vagy ahogy Tzvea Sofronieva költőnő fogalmazta: az antroposzcéna – emberiségéről is szól. Ezt nemcsak azért nehéz meghallani, mert már nem rendelkezünk mély természeti és közösségi kötődéssel, vagy mert posztmodern, poszthumán lírai kondicionáltsággal rendelkezünk, hanem, mert kevesen vagyunk, akik tolmácsolni tudjuk ezeket a hangokat.

Hogyan állíthatjuk vissza az embernek a földdel, a természeti világgal szembeni alázatát, ezekkel való meghitt viszonyát? Hogyan kérdőjelezhetjük meg a mélységesen belénk ivódott hatalmi rendet? Sőt, hogyan göngyölíthetjük vissza egy újabb kiindulópontig a messzire futott, szerteszét ágazott, az ember által maga és környezete létezését ellehetetlenítő útjaink? Erről a lokális és globális metanojáról mélézik el Niillas Holmberg. E 28 évesen publikált – sorban a hatodik – kötetével a szerző nemcsak interkulturálisan, hanem intrakulturálisan is boncolgatja az eltolódott érték- és erőviszonyokat. A kötet öt ciklusa mindegyikében visszatérő motívum a gyarmatosítót jelképező Cipész, ki inasaival szorgalmasan dolgozik, hogy a szégyenlett meztelen lábakat elrejtse, a föld érdekességét finom lábbelivel kifogja, de főképp, hogy elfeledtesse a Földanyához való közvetlen kapcsolatunk. Az ügy költői perre vivődik, a szerző a hamleti kérdést teszi fel: legyenek vagy ne legyenek a számiknak jogaik? A

tárgyaló felek erővonalai között ide-oda ingadoznak a csordájától elkóboroló, rénjeit őrizetlenül hagyó kutyák, valamint a kizsákmányolókhöz átpártoló, azaz farkassá váló rokonok. E felek ellenpontozása: a karosszékében ringó nagymama, ki már túlvilági partok felé tart; az egyre ritkuló csérek, melyek nevét a politikai aktivisták jelölésére is használják; a még megszülető gyerekek, kiknek füle falevélre emlékeztet, valamint az ökoszisztéma kilengéseiben egyensúlyozó nyírek.

A kötet közepén szereplő ciklus ekképp építi be mondanivalója kifejtéséhez a további egységek poétikus alapotívumait:

III.

1.

*annak idején mielőtt kivágták volna
megkopogtatták a fák törzsét
most az erdő is tudja
az égi konstellációk megváltoztak*

*látta valaki a jelen időm?
finom nyírfaillatú volt
narancsos füstárnyalattal
ne menj még!*

láttad-e a jelen időm

2.

láttad az erdőt?

*nem tudom már, elpirultam-, vagy belesápadtam-e
ily koszos erdőben nem hagyhatod a kutyád
szabadon rohangálni*

az erdő a közelmúlt archívuma

3.

önfenntartás és mezítlábjárás tilos

*miért üldözne engem a cipész
mikor betülthatja úti célom*

*mégis anyanyelv fogad reggel
az igék tengere
még mindig a nyílt vízben találnék ár
a bálna csontvázára, mintsem partokon*

*a levegőben talált tollal kívánok írni
hanghullámok konszenzusában*

4.

*a sötét labirintusból
diplomatikusan lehet csak távozni
mondják néhányan, mások még ebben is kételkednek*

*egyesek úgy vélik, hogy a cipész és az erdő házasságát
egészében elnyelte a labirintus*

*és most mellkasunkban ver
sürgeti a vért hogy napfényre bukjon*

5.

*talán elfogult vagyok.
talán a csillagász az, ki táplálja a csillagokat
és nem fordítva*

*a föld panaszkodik a sarok keménységére,
gyengédebb lehetne*

*és az elődök,
kiket nekem is meg kellene tagadnom
nem gondolják, hogy a föld csak levegő*

6.

*a föld összetéveszti az elragadás fogalmát
a kérésével*

*a has telítése
mindenre feljogosít*

*az ifjúság nyugtalanná válik
az erdei utakat, javasolják*

itt-ott foltozni kellene

*semmiképp ne – szólal fel áslat ánde,
el se tudjátok képzelni, mi következik belőle*

7.

*itt az idő mezítlen talppal földre szállni
megérinteni a dob hártáját*

*emberbetűkkel díszes
fortissimo*

8.

*törődöm-e annyit a földdel
mint a rajta járókkal*

szeretet, széles mint egy akkordeon

Amit meztelen lábunk érintene, EANA, azaz a föld, a kötet főmotívuma. E szó etimológiailag és fonetikailag is közel áll az ‘Eatni’, Anya szóhoz, mellyel maga a Föld és az a viszonyforma, melyen a költő róla és hozzá szól, feminin jelleget ölt. Az sem véletlen, hogy a Holmberg számára is legfontosabb számi költőelőd, a kéttucatnyi nyelvre fordított Nils-Aslak Valkeapää legutolsó művének a címe épp: *Eanni, eannážan, azaz Föld, édesanyám*. Hogy ki kit tehet korrupttá, a föld az embert, az ember a földet, mi egymást, de végül is mi a föld, és mi mit teszünk birtoklása, kizsákmányolása érdekében – mindenik ciklusban visszatérő téma.

A 2018-ban megjelenő számi kötetet 2019-ben a költő átültetésében az egyik legjelentősebb finn irodalmi kiadó, a Gummerus Kiadó jelentette meg. A kötetet az év legjobb tíz irodalmi műve közé sorolták be. 2020-ban az Északi Tanács Irodalmi Díjára jelölték. A Dánia, Izland, Svédország, Norvégia, Finnország hivatalos, valamint indigén nyelvein született irodalmi alkotások közül 1991-ben Nils-Aslak egyik művével már került ki számi díjazott, és azóta egy tucatnyi számi szerzőt jelöltek a díjra, például. R-M. Lukkarit, I-M. Aikiót, Synnøve Persent, Sigbjørn Skådent, Rawdna Carita Eirát. Szerzőnk már a 2014-es kötetével is bekerült a jelöltek közé (*Amas amas amasmuvvat, Hogy a furcsa furcsábbá váljon*).

Holmberg jelenlegi kötete, melynek számi címe *Joulgevuodđu* szó szerinti fordítása 'lábaj', azaz talp³, N. A. Valkeapää magyarul is olvasható *Nap, Édesapám*⁴, az Északi Tanács Díjával méltatott, kép-vers-jojka kötetével rokonítható leginkább. Mindkettő fekete lapokkal indít, melyen a fehér grafikai elem az első művészeti információ. Mindkettő számozatlan lapokat tartalmaz, és az egymáshoz tartozó versek alkotta ciklusokat többoldalas, csak képi elemmel informált oldalak tartják egyben. A grafikai, képi elem mindkét esetben a jojka dallamvonalát is idézi. Mindkét, jojkákat is előadó szerzőnek a poézis az elveszett jojkák utáni keresést jelentette (amint Holmberg vallja egyik interjúban). Amíg él a számi zenei és verbális anyanyelv, addig ez a keresés nem terméketlen, bármennyire is veszélyeztetett hagyományokról is legyen szó.

Tartalmi vonatkozásán túl a kivitelezése szempontjából is e könyvet a számi, az indigén irodalmak, de egyben az emberiség sötét könyvének is nevezhetjük. Ebben a vonatkozásban elkerülhetetlen a párhuzam az amerikai Nobel-díjas író, Toni Morrison 1992-es nagy vihart kavaráó esszékötetével, melynek címe: *Playing in the Dark: Whiteness and the Literary Imagination* (A sötétben játszva: a fehérek és az irodalmi képzelet)⁵.

A Holmberg-kötet sötétén illusztráló fiatal számi képzőművész, Inga Wiktorina Páve (sz. 1990) a verbálissal méltóan dialogizáló vizuális kivitelezést hozott létre. Ebben a multimediális műben az összes vers egy meg nem szakított, hol szélesebben, hol vékonyabban húzott fehér krétavonal alatt jelenik meg, azaz láthatárunkon belül, úgymond közelfelvételben, a belátható *itt és most* jelenben. Első lapozásnál úgy tűnik, mintha ez a művészi vonalvezetés az észak-skandináviai számi táj és ege érintkezésének vonalát követné le, melyben olykor fel-felvillannak a sarki fények. Csak néhol körvonalazódik egy-egy kulturális reália, egy-egy arc, agancs, gyökér, falevél, lámpa vagy épp a szív EKG-szerű ritmusvonala. A ciklusok közötti többoldalas verbális szünetben csak a grafikus meg nem szakadó vonala mesél. Ez viszi tovább a szemlélődést, tartja, sőt mélyíti medrét. Végül kiderül, hogy a vonal egy kört zár, még a kötet borítóján sem szakad meg, azaz egy verskép-imamalom, melyet kezünkben tartunk. Miként a számi évnek, a kötetnek is háromnegyede szürke és sötét, és csupán egyharmada fényvel teli. De tekinthetnénk a kötet körkörös vonalát a szél fuvallatának is, Descartes rémálmára emlékeztetően. Ha e kötet alapkonfliktusát a test és lélek, a

3 A kötet címének szó szerinti fordítása a magyar olvasóban nagyon erősen előhívja Petőfi *Nemzeti dal*ának 'Talpra magyar' felhívását, és valóban lehetne a mi akkori állapotunk és a számik mostani helyzete között párhuzamot vonni!

4 Nils-Aslak VALKEPÄÄ: *Nap, Édesapám*. Ford. DOMOKOS Johanna. Mentor, Marosvásárhely, 2001.

5 Toni MORRISON: *Playing in the Dark: Whiteness and the Literary Imagination*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1992.

természet és ember szétválasztásának következményeként szeretnénk olvasni, a kötet a kartezianizmus számi kritikájának megfogalmazásaként mutathatnánk fel.

Holmberg költői nyelvének ötvösműhelyében a tudományos, a jogi, a nyelvészeti, a poétikus és a hétköznapi nyelvi regiszterek kovácsolódnak egybe. A kötet kettős retorikájához hozzátartozik nemcsak a számi, hanem a transzkulturális olvasó esztétikai élményben való részesítése, anélkül, hogy a lírai én az indigén, így egyben a számi költészet önmagára találásának első fázisában használt, leegyszerűsített dichotómiát (mi/számik a jók vagyunk, ti/kolonializálók a rosszak vagytok) aktiválná. Közösén kell e kérdésen elgondolkodni, közösén kell a megoldást megtalálni, az egymásra mutogatás fázisán már túl vagyunk.

A kötet záróciklusa a korábbi egységek motívumait ekképp emeli be mondanivalója poétikus kiteljesítéséhez:

V.

1.

*ah, te is szépnek találod e földet?
köszönöm, köszönöm!*

*az élet abból áll, hogy válaszolsz a kérdésre
a kérdés: a föld*

*és én
a legjobb képességeim szerint választom
a földet*

2.

*leírom a földet
mint ahogy leír ő engem*

*bizonyára te is szépnek találod szülőfölded
mily fura*

*mintha sosem hallottuk volna, hogy
valaki magát dicsérné, és ami az övé*

3.

a föld éber és őszinte

*én is próbálom őszintén megválaszolni az őszinte kérdést
ám tehetetlen a kollektív melléknevünk
kitaposott cipők hazugságokkal tele*

*képzeld el egy hazugság nélküli életet
ki maga korrump, bízhat-e
a föld jeleiben?*

tőlünk lenne a föld korrump?

haggyál már!

4.
*minden nyírfa maga egy melléknév
a szavakat kérgük vonja be*

*ámbár a föld hideg
és, ha a csizma mégiscsak tetszik
és úgy növekszik rajtad, mint ég felé a családfa
hozzád tartozón, mint elődeid*

mi van, ha a cipő melegebb, mint a föld!?

*ősz van
a középfokok elhalványulnak
levelek egyformán a földre hullnak
lábak egyformán a földön járnak*

*nyírfakéreg rejti el a szavakat.
merre van dél, merre van észak
mondd*

5.
*magunk által róvunk
korrump vonalakat
a földre?*

*ha a föld titkolódzik, mit rejteget
ki elől*

*a nyírek mezítlenek, ki takarja be helyettük a nyomokat
csorbult gereblyével hogyan vonjuk össze a leveleket
és hová*

6.
te, ki megmutattad, miként találjak rá az irányokra

*ha sétálni megyek, megtalálom-e az angélikát
ezekkel a sebzett szemekkel?*

gyerekként csérek társaságát kerestem

7.
*új madár költözött ide, a szürke hályog –
kutyáknak vagy farkasnak eledele?*

8.
*három kívánságom van, mégis
már az elsőnél elakadtam –
túl sok szárnyad van*

három szárnyad van, te, szürke!

9.
*és akkor meghallottam a szakadozó fűzők ünnepét
ők is észrevettek engem, és el akarták csenni mosolyom
melyet közeledő elmúlásuk váltott ki*

*lehetséges-e
hogy az álom, melyben beléptem a házba
és magamra zártam az ajtót*

csupán a nyírekről szól

10.
*felfedezni érintkezésünk
az egyesülés pályáját
mezítlábak nyomát
felkérni talpunk szívét, hogy szólja nyelvünk, sarkunk legyen a nagymama
és az Egység Igére vált*

tőlem lesz a föld korrump?

Földet!

Ha ennek az artista szempontból nagyon is releváns alkotásnak csak gondolati mélységei lennének, attól még nem lenne méltó arra, hogy világirodalmi jelentőséget is tulajdonítsunk neki. A szöveg esztétikai megnyilvánulása nemcsak a számi költészet, hanem a kortárs líra igazán eredeti hangja. Ezen – új szavakat is gyártó – nyelv-költészetnek sikerül egybeolvasztania a nyelv elemeit, a nyelvtani fogalmakat, tudományos meglátásokat a természet tetteinket kiegyensúlyozni igyekvő fáival, virágbölcsességével, állatsegítőivel. A mély összefüggéseket felfejtő nyelvköltőnk, Niillas Holmberg olyan figyelemköltő is egyben, aki feminin, meditatív módját választja a világgal való viszonylatának. Nem hiperaktív, agresszív hatásvadász költészetet művel, hanem magában nyugvó, több síkon párhuzamosan szemlélődő, több síkot párhuzamosan szemléltető poézist. Fekete könyvével Holmberg, aki egyben traumaköltő is, olyan poétikai, spirituális és filozófiai hagyományokat vállal fel, amelyek a gondolati líra legnagyobbjaival rokonítják (T. S. Eliot, Bernstein, Tranströmer, Pilinszky). Az ilyenfajta poézis napjainkban ritkuló jelenség.

A számi költői nyelveliségét illetően még inkább innovatív-kísérletező költészetével Holmberg rámutat arra, hogy a világot újra kell és újra is lehet gondolni. Hogy a válasz sokkal közelebb van, mintsem gondolnánk. Kérdéssel, kéréssel kezdődik. Vissza kell térni a Földhöz, a földdel való legközvetlenebb kapcsolathoz, lelki és fizikai értelemben egyaránt. Ehhez nem a jelenleg kitaposott, megszokott úton kell továbbhaladni, pontosabban: zuhanni a szakadékba, hanem vissza kell térni a forráshoz, szemlélődő hagyományainkhoz, legalábbis, amihez a számiknak még érzelmi kötődésük van. Így a legkisebbektől kell most a nagyoknak tanulniuk, akiké, hm, minek is az országa? És hogyan is fogunk oda eljutni?

THE BLACK BOOK OF SAAMI LITERATURE.
ABOUT NIILLAS HOLMBERG'S VOLUME *JUOLGEVUODDU*
(BAREFOOT)

Keywords: *Niillas Holmberg; activism; Saami poetry; earth; anthropocene; ecocriticism; double rhetoric*

The 2018 volume of poems by Niillas Holmberg, a prominent young representative of Saami literature, raises one of the most important questions for Saami: whose property and what their home became, and how this affects the Saami themselves? How can we restore

man's humility to the earth, the natural world, his intimate relationship with them? How can we question the order of power deeply ingrained in us? Moreover, how can we roll back to another starting point of our far-flung, branched-out paths that make it impossible for man to exist for himself and his surroundings? Niillas Holmberg contemplates on this necessary local and global metanoia. With this volume, published as his sixth volume, at the age of 28, the author dissects the shifted values and power not only interculturally but also intraculturally.

CARTEA NEAGRĂ A LITERATURII SAAMI.
DESPRE VOLUMUL LUI NIILLAS HOLMBERG *JUOLGEVUODDU*
(DESCULT)

Cuvinte-cheie: *Niillas Holmberg; activism; lirica saami; pământ; antropocen; ecocritică; retorică dublă*

Volumul de versuri din 2018 al lui Niillas Holmberg, un tânăr și proeminent reprezentant al literaturii saami, ridică una dintre cele mai importante întrebări pentru aceștia: proprietatea cui a devenit și unde a ajuns casa lor, și cum îi afectează acest lucru pe saami înșiși? Cum putem restabili smerenia omului față de pământ, față de lumea naturală și relația sa intimă cu acestea? Cum putem pune la îndoială ierarhia puterilor adânc înrădăcinată în noi? Mai mult, cum putem să ne întoarcem la un alt punct de plecare pe căile care ne-au dus prea departe, care sunt prea ramificate, care fac imposibilă existența omului pentru sine și pentru mediul său înconjurător? Niillas Holmberg reflectează asupra acestei metanoia locală și globală necesară. Cu acest al șaselea volum al său, publicat la vârsta de 28 de ani, autorul disecă valorile și puterile schimbate nu numai intercultural, ci și intracultural.